

O PREDMETE MARXISTICKEJ SOCIOLOGIE

(Prehľad článkov vo Voprosoch filosofii)

VOJTECH WAGNER

Medzi marxistickými filozofmi, najmä medzi pracovníkmi v oblasti historického materializmu, prebieha už dlhší čas diskusia o marxistickej sociológii. Na stranách marxistických filozofických časopisov bol uverejnený o tejto problematike celý rad článkov, väčšia pozornosť sa venuje činnosti Medzinárodnej sociologickej asociácie a nedávno Voprosy filosofii uverejnili zprávu, že pri Akadémii vied SSSR sa utvorila Sovietska sociologická asociácia.

Termín marxistická sociológia bol medzi marxistami ešte donedávna nezvyklý. Keď sa hovorilo o sociológii, myslela sa ňou akosi samozrejme buržoázna sociológia. Za jej protiklad v marxizme sa považoval historický materializmus. V súvislosti s kritikou dogmatizmu vo filozofii sa však poukázalo na to, že historický materializmus vo svojej doterajšej podobe nevysvetľoval dostatočne mnohé naliehavé problémy, že mnohé oblasti spoločenského života zostávali neprebádané, alebo sa im spoločenské vedy venovali len okrajove, keďže nepatrili do ich vednej oblasti. Málo pozornosti sa venovalo niektorým spoločenským otázkam z oblasti priemyslu, poľnohospodárstva, osvety, zdravotníctva, otázkam rodiny, odpočinku, populácie atď. Nedostatočne sa študovali napríklad presuny v triednom zložení obyvateľstva, vývin jednotlivých tried, zmeny charakteru tried a pod. Objasnenie týchto problémov je dôležité z viacerých dôvodov. Vyžaduje si ho vedecké riadenie spoločnosti, t. j. je potrebné pri budovaní socializmu a komunizmu. V polemike proti skreslenému vysvetľovaniu spoločenských javov, ako ho podávajú buržoázni sociológovia, nemožno dosiahnuť presvedčivý úspech bez znalostí konkrétneho materiálu. K tomu treba dodať, že aj samotný rozvoj marxizmu vôbec a marxistickej filozofie zvlášť si vyžaduje, aby nezostala nepovšimnutá nijaká významná oblasť spoločenského života, aby sa študovali jej zákonitosti, aby sa skúmali nové spoločenské javy, všetky zmeny v spoločnosti, aby sa tieto poznatky zhromažďovali, zovšeobecňovali, a tak aby sa obohacovala aj samotná teória marxizmu-leninizmu a jej filozofický základ, dialektický a historický materializmus.

Rýchle rozšírenie termínu marxistická sociológia treba chápať v úzkej súvislosti s kritikou nedostatkov práce v oblasti historického materializmu. Súčasne s termínom sa vynoril, pravda, aj celý rad problémov. Ide o to, či sa predmet historického materializmu stotožňuje s predmetom marxistickej sociológie, alebo či sú to dve odlišné vedné oblasti. Dosiaľ sa už vyslovil o týchto otázkach celý rad filozofických pracovníkov, no treba konštatovať, že výsledok diskusie je ešte stále nejasný. My si stručne všimneme,

ako sa diskusia o vzťahu historického materializmu a marxistickej sociológie odráža na stranách časopisu *Voprosy filosofii*.

*

Jedným z prvých článkov, ktoré sa zaoberali riešením tejto témy, bol článok nemeckého profesora Jurgena Kuczynského *Sociologické zákony* (*Voprosy filosofii*, č. 5, 1957). Je to pokus určiť oblasť sociologických zákonov, ohraničiť ich od zákonov historického materializmu a politickej ekonómie a tak objektívne dokázať existenciu predmetu marxistickej sociológie.

Spôsob, akým profesor Kuczynski vymedzuje oblasť zákonov sociológie a ako charakterizuje oblasť zákonov historického materializmu, je originálny a hodno si ho povšimnúť, i keď vopred možno konštatovať, že vyvoláva oprávnenú kritiku.

Väčšina koncepcií, ktoré sú za oddelenie sociológie od historického materializmu, vidí základné kritérium pre stanovenie ich rozdielu v stupni všeobecnosti zákonov, ktoré skúmajú. Historický materializmus má skúmať len najvšeobecnejšie zákony spoločenského vývoja, kým sociológia sa má zameriavať na špecifickejšie, pravda, tie, ktoré nepatria do predmetov iných vied o spoločnosti.

Kuczynski určuje hranice historického materializmu a sociológie úplne odlišným spôsobom. Základnú poučku, resp. schému svojej koncepcie formuluje takto: „V tých prípadoch, keď sa skúmajú vzťahy medzi sférou spoločnosti vcelku a sférami prírody a myslenia, máme dočinenia so zákonmi historického materializmu. Keď sa skúmajú vzťahy medzi časťami spoločenskej sféry a jednou z dvoch druhých sfér, alebo vzťahy medzi rozličnými časťami spoločenskej sféry, domnievam sa, že zákony týchto vzťahov treba nazývať sociologickými“ (95). Na ilustráciu uvádza, kam treba zaradiť niektoré známe zákony, vzťahujúce sa na spoločnosť. Medzi zákony historického materializmu zaraďuje zákon o prvotnosti spoločenského bytia a druhotnosti spoločenského vedomia. Odôvodňuje to tak, že tento zákon vyjadruje vzťahy medzi sférou spoločnosti a sférou myslenia. Za sociologické zákony považuje napríklad zákony regulujúce vzťahy medzi rastom počtu obyvateľstva a rozvojom výrobných síl, alebo zákony, ktoré určujú vzťahy medzi spoločenským vedomím a individuálnym myslením. Radí sem aj zákony, určujúce vzťahy medzi oblasťou výrobných síl, výrobných vzťahov a nadstavbou.

Kuczynski pripisuje sociológii veľký význam i pre praktickú činnosť i pre rozvoj iných vied. Okrem iného vidí naliehavú úlohu sociológie v rozpracovaní problematiky vzťahov medzi ekonomikou a estetikou na jednotlivých vývinových stupňoch ľudskej spoločnosti. Do predmetu sociológie patria podľa neho aj otázky stratégie a taktiky strany a štátu. Veľký dlh pracovníkov v oblasti teórie marxizmu-leninizmu vidí Kuczynski v tom, že dosiaľ ešte nerozpracovali napríklad otázky úlohy inteligencie v období imperializmu alebo otázky zloženia robotníckej triedy po zvrhnutí kapitalizmu, keď sa do jej radov začlenilo pomerne mnoho bývalých príslušníkov buržoázie, resp. prívržencov starého zriadenia.

Uvedené príklady toho, aké problémy zaraďuje Kuczynski do sociológie, svedčia, že tam zaraďuje aj problematiku vedeckého komunizmu. V tom sa zhoduje s viacerými teoretikmi marxizmu-leninizmu.

Kuczynského názory o vzťahu historického materializmu a sociológie sa stali predmetom úvah Verbina, Kelleho a Kovalzona v článku *Historický materializmus a sociológia* (*Voprosy filosofii*, č. 5, 1958). Podľa nich Kuczynski rieši tento vzťah nesprávne. Vytýkajú mu predovšetkým to, že pri určovaní predmetu historického

materializmu ho vlastne vytlačil z oblasti samotnej spoločnosti a obmedzil ho iba na oblasť zákonov, ktoré charakterizujú vzájomné vzťahy spoločnosti ako celku so sférami prírody a myslenia. Pritom nachádzajú celý rad nedôsledností aj v jeho vlastnej koncepcii.

Zaoberajú sa napríklad zákonom o prvotnosti spoločenského bytia a druhotnosti spoločenského vedomia, ktorý Kuczynski zaradil do predmetu historického materializmu. Poukazujú na to, že kým Kuczynski stotožňuje pojem spoločenské bytie so spoločnosťou, spoločenské vedomie musí už považovať za niečo, čo je mimo sféry spoločnosti, a to preto, aby nenarušil svoju koncepciu. Keby totiž zaradil spoločenské vedomie do sféry spoločnosti, boli by to časti tej istej sféry a podľa uvedenej schémy by teda išlo o sociologický zákon, a nie o zákon historického materializmu. Kuczynského „hriech“ spočíva teda v tom, že vraj v záujme svojej koncepcie zaraďuje spoločenské vedomie namiesto do sféry spoločnosti do nejakej inej sféry, zrejme sféry myslenia.

Rozhodnúť, či je táto kritika oprávnená, možno len tak, že sa zodpovie otázka, kam vlastne patrí spoločenské vedomie, či do sféry spoločnosti, alebo do sféry myslenia. Ak sa zaradí do sféry spoločnosti, čo potom pri základnom delení javov na javy prírody, spoločnosti a myslenia patrí do sféry javov myslenia?

Verbin, Kelle a Kovalzon zaraďujú spoločenské vedomie do sféry spoločnosti, avšak podrobnejšie sa touto otázkou nezaoberajú. Na základe uvedenej úvahy dospievajú k názoru, že prof. Kuczynski, ak sa bude dôsledne pridŕžať svojej koncepcie, alebo uzná, že medzi materialistickou sociológiou a historickým materializmom niet žiadneho rozdielu, alebo, keď z neho vylúči jeho základnú otázku, bude za jeho likvidáciu.

Okrem uvedeného názoru kritizujú Kuczynského aj v mnohých iných ohľadoch. Za spoločného menovateľa všetkých ďalších nedostatkov označujú opäť skutočnosť, že Kuczynski ochudobňuje predmet historického materializmu o jeho najvlastnejšiu problematiku, zákonitosti spoločenského vývoja, a to aj tie najvšeobecnejšie, že nepovažuje historický materializmus za všeobecnú teóriu vývoja spoločnosti.

Verbin, Kelle a Kovalzon zastávajú jednoznačne názor, že historický materializmus je marxistickou sociológiou, že to vyplýva z jeho predmetu, z jeho podstaty. Jeho predmet definujú v súlade s doterajším chápaním. Sú to „všeobecné zákony vývoja spoločnosti ako jednotného celku, ktoré určujú vzájomné pôsobenie najdôležitejších stránok spoločenského života v procese historického vývinu, predovšetkým spoločenského bytia a spoločenského vedomia, a určujú aj vnútorné súvislosti rozličných etáp historického vývoja“ (str. 135).

Zdôrazňujú, že v historickom materializme osobitné postavenie zaujíma problém spoločensko-ekonomickej formácie. Táto kategória vyjadruje určitý stupeň historického vývoja, je odrazom určitého sociálneho organizmu ako jednotného celku. Historický materializmus môže práve na základe tejto kategórie určovať presné historické miesto jednotlivých spoločenských javov, skúmať charakter ich súvislostí so spôsobom výroby a inými stránkami spoločenského života a robiť metodologické závery, ktoré vyplývajú z týchto vzťahov.

Autori článku Historický materializmus a sociológia nesúhlasia ďalej s prof. Kuczynským v tom, že sociologický zákon nemôže byť súčasne aj ekonomickým. Svoj nesúhlas odôvodňujú príkladom ekonomického zákona o závislosti výrobných vzťahov od charakteru výrobných síl. Na základe tohto zákona možno vysvetliť zmeny vo všetkých oblastiach spoločenského života. Preto zákon o závislosti výrobných vzťahov od charakteru výrobných síl treba považovať aj za sociologický. Obdobnú vlastnosť majú

aj zákony iných spoločenských vied. Keď sa skúmajú z hľadiska, aké miesto zaujímajú v spoločnosti ako celku, sú súčasne sociologickými zákonmi.

Zaujímavý zvrat robia autori článku v jeho poslednej časti. Oproti predošlému stotožňovaniu historického materializmu s marxistickou sociológiou zrazu pripúšťajú, že je možné, aby na základni historického materializmu jestvovala konkrétna sociológia ako osobitná veda. V podstate sa tu veľmi približujú k tým názorom, ktoré hlásajú nutnosť samostatnej sociológie, oddelenej od historického materializmu (tak ako história, etnografia, politická ekonómia a iné konkrétne spoločenské vedy) a súčasne spojenej s historickým materializmom obdobne ako tieto vedy. Autori článku však predsa len tak ďaleko nezachádzajú. U nich sociológia nie je oddelená od historického materializmu. Celú vec sa pokúšajú riešiť zavedením nových pojmov: všeobecná sociológia a špeciálna sociológia. Tieto dva pojmy označujú vedné disciplíny, ktoré sú súčasťou historického materializmu. Treba však konštatovať, že ich riešenie je veľmi nejasné a vytvára určitý zmatok.

„Historický materializmus je všeobecná sociologická teória“ uvádza sa na jednom mieste (str. 54). Do jeho predmetu patria všeobecné zákony vývoja spoločnosti a ich prejavy v jednotlivých spoločensko-ekonomických formáciách ako celku. Okrem toho treba však skúmať aj špecifické zákony týchto formácií. To je zasa záležitosť špeciálnej sociológie. Aj tú však zaraďujú do historického materializmu. Čosi tu teda nesúhlasí. Znamienko rovnosti sa kladie medzi historický materializmus a všeobecnú sociológiu. Špeciálna sociológia však vraj tiež patrí do historického materializmu, t. j. aj do všeobecnej sociológie. Ťažko v tom všetkom nájsť logiku.

V závere článku je ešte jedna nedôslednosť, a to v otázke, ktorá sa stala taktiež predmetom diskusie, v otázke vzťahu vedeckého komunizmu a historického materializmu. Vedecký komunizmus sa v článku charakterizuje ako špeciálna sociológia obdobia komunizmu. To by sa dalo tiež upresniť, ale o to nám momentálne nejde. Ako špeciálna sociológia by mal teda podľa autorov patriť do historického materializmu. No Verbin, Kelle a Kovalzon si súčasne uvedomujú a poukazujú na to, že vedecký komunizmus je samostatnou súčasťou marxizmu.

Obtiaže, ktoré vznikli s definovaním vzájomných vzťahov historického materializmu, marxistickej sociológie a vedeckého komunizmu, dali by sa prekonať tak, že by autori uznali samostatnosť marxistickej sociológie ako konkrétnej spoločenskej vedy, uplatňujúcej všeobecné poučky historického materializmu pri skúmaní jednotlivých spoločenských javov. Autori túto možnosť nezavrhnújú, keď hovoria: „... hodno uvážiť, či by nebolo správne nastoliť otázku o práve sociológie byť samostatnou vedou o spoločnosti.“ Ide im len o to, aby sa to neuskutočnilo na úkor historického materializmu.

Podobnou tematikou ako spomenuté články sa zaoberá aj článok V. V. Kolbanovského *O predmete marxistickej sociológie* (Voprosy filosofii, 8, 1958).

Pre Kolbanovského názory je charakteristické úplné stotožňovanie historického materializmu a marxistickej sociológie. Keď uvažuje o predmete sociológie, nerobí to preto, že by sa dožadovoval jej autonómie vo vzťahu k historickému materializmu. Naopak, chce dokázať, že podobné pokusy sú nesprávne. Predovšetkým si kladie otázku, či jestvuje predmet sociológie, odlišný od predmetu ostatných spoločenských vied. Jednoznačne hovorí, že jestvuje; je ním spoločenský pohyb vcelku, najvšeobecnejšie zákony a kategórie spoločenského vývoja. Vzápätí však hovorí o dvoch oblastiach historického materializmu. Do prvej oblasti opäť zaraďuje to, čo už raz zaradil do predmetu sociológie, t. j. historického materializmu ako celku. V tejto oblasti „... je nevyhnutný značný stupeň abstrakcie, odstup od konkrétneho materiálu a mnohosti faktov,

zovšeobecnenie hlavného, stálego, typického v spoločenskom pohybe“ (str. 126). Do druhej oblasti zaraďuje „... štúdium konkrétneho historického materiálu, štúdium špecifčnosti jednotlivých formácií, jednotlivých spoločenských javov v prísne určených vymedzených historických obdobiach“. Ako vidno, do druhej oblasti zaraďuje Kolbanovský niečo, čo pôvodne v súvislosti s predmetom historického materializmu nespomínal: konkrétny historický materiál. Pritom zdôrazňuje, že rozlíšenie oboch spomenutých oblastí historického materializmu nemožno absolutizovať. Naopak, obe oblasti sa navzájom podmieňujú a dopĺňajú, vzájomne na seba pôsobia.

Kolbanovského koncepcia dvoch oblastí historického materializmu pripomína do značnej miery koncepciu Verbina, Kelleho a Kovalzona o všeobecnej a špeciálnej sociológii. Ale podstatný rozdiel je v tom, že Kolbanovský vylučuje možnosti oddelenia konkrétneho spoločenského výskumu, štúdium konkrétnych spoločenských javov v jednotlivých spoločensko-ekonomických formáciách od historického materializmu.

V kritike prof. Kuczynského Kolbanovský postupuje rovnako ako autori predošlého článku. Kuczynského vymedzenie sfér a častí spoločnosti a ich vzťahov k prírode a k myslieniu považuje za umelé. Domnieva sa, že sociologickému bádaniu to nemôže byť na úžitok.

Veľká pozornosť sa v článku venuje sociologickému bádaniu. V súčasnom období vystupuje do popredia s osobitnou naliehavosťou otázka základných smerov a metód sociologického bádania. Čoraz zreteľnejšie sa ukazuje, že nestačí len zovšeobecný výklad spoločenských javov, ale že mnohé dôležité javy si vyžadujú konkrétne, podrobné a systematické štúdium. Marxistická sociológia musí vyčerpávajúco prebádať otázky spoločenského pokroku v období prechodu od kapitalizmu ku komunizmu. Túto úlohu môže splniť len tak, keď zachytí všetky stránky tohto procesu, zväzi jeho zložitost a protirečivosť, odhalí jeho zákony a tendencie.

Autor článku vyratúva celý rad dôležitých problémov sociológie, ako: úloha a miesto techniky v spoločenskom vývoji, vplyv vojny na spoločenský vývoj, ľudové masy, národ, rodina v spoločenskom vývoji a i. Za najdôležitejšiu úlohu považuje však naďalej rozpracúvanie problematiky spoločenských tried a triedneho boja. Je to kľúč k pochopeniu celého radu spoločenských javov a vyžaduje si to praktická politická činnosť strán robotníckej triedy. Marxistická sociológia musí sústavne sledovať zmeny v zložení buržoáznej spoločnosti, musí vytvárať presný a konkrétny obraz vzťahov jednotlivých tried a vrstiev v každej významnej kapitalistickej krajine.

Vážny nedostatok marxistickej sociológie vidí Kolbanovský v tom, že sa málo pracuje v teréne: v krajoch a okresoch, v závodoch a kolchozoch, v jednotlivých pracovných odboroch a pod. Dôsledky sa prejavujú v tom, že jestvujúce marxistické sociologické práce sú veľmi často zle podložené faktami, číselným materiálom, a sú preto nekonkrétne.

Autor zdôrazňuje, že aktuálna úloha sovietskych filozofov a historikov spočíva vo vypracovaní správnej metodiky pre široký, všestranný spoločenský výskum, ktorý by poskytoval obraz spoločenských zmien tak v meradle celej krajiny, ako aj hociktorej jej časti.

Kolbanovský chápe predmet historického materializmu veľmi široko. Stotožňuje ho nielen s predmetom marxistickej sociológie, ale ako vyplýva z uvedeného, zahŕňa doň aj problematiku vedeckého komunizmu. Jeho náhľad na historický materializmus sa od donedávna všeobecne uznávaného náhľadu líši najmä v tom, že zdôrazňuje konkrétny spoločenský výskum. Historický materializmus nadobúda takto u Kolbanovského okrem svojho filozofického charakteru aj charakter konkrétnej spoločenskej vedy.

Doterajšie tri články navzájom úzko súviseli; ich prvým ohnivkom bol článok profesora Kuczynského.

Ďalšia stať, ktorá sa v jednej svojej časti zaoberá otázkou predmetu marxistickej sociológie, je úvodník 4. čísla Voprosov filosofii z t. r. od dopisujúceho člena AV SSSR P. N. Fedosejeva. Podáva tu vlastne stručný prehľad stavu sociologickej práce v Sovietskom sväze.

P. N. Fedosejev odmieta obvinenie, že marxisti zavrhnújú, alebo ignorujú sociológiu. Poukazuje na to, že obvinenie vyplýva zrejme z rozdielu medzi jej marxistickým a buržoáznym chápaním. Marxisti neuznávajú takú sociológiu, ktorá by sa zaoberala spoločnosťou vôbec a vládla by nad všetkými ostatnými spoločenskými vedami. Marxistickú sociológiu charakterizuje ako materialistické chápanie spoločenského života v jeho vývoji, v jeho konkrétnom historickom prejave. Stotožňuje ju s historickým materializmom. Úlohou tejto vednej disciplíny je odhaľovať základné zákony spoločenského vývoja, a nie nahradzovať jednotlivé konkrétne spoločenské vedy. Na druhej strane je Fedosejev aj proti tomu, aby sa sociológia nahradzovala sociografiou, ako to robia buržoázni sociológovia, keď zavádzajú sociografiu dedinského života, mesta, priemyselných podnikov, rodiny, národa a pod. Má sa sústrediť predovšetkým na analýzu hlavných sociálnych procesov, čo sociografia zanedbáva.

Tým buržoáznym kritikom, ktorí tvrdia, že marxisti sa zaoberajú konkrétnymi otázkami sociológie, P. N. Fedosejev odpovedá, že popri všeobecnom teoretickom rozpracúvaní problémov historického materializmu sa pracuje aj v ostatných spoločenských vedách, ktoré sa zaoberajú konkrétnou problematikou.

Určitejší obraz o tom, čo zaraďuje Fedosejev do predmetu historického materializmu, môžeme si vytvoriť na základe prác, ktoré v tejto súvislosti vyratúva. Sú to predovšetkým práce o všeobecných otázkach historického materializmu, o problémoch spoločenského vývoja v oblasti hospodárstva, štátu, kultúry a duchovného života. Ďalej sú to práce, ktoré sa zaoberajú otázkami organizácie výroby, otázkami práce, sociálno-ekonomických vzťahov medzi rozličnými skupinami obyvateľstva, činnosťou miestnych soviетov v sväzových republikách, oblastiach atď. Počíta sem aj práce sociologicko-etnografické, z oblasti etiky, o otázkach vojny a mieru.

Medzi sociologické témy prednášok na vysokých školách zaraďuje Fedosejev vedecký komunizmus.

Program sociológie je podľa P. N. Fedosejeva veľmi rozsiahly a mnohostranný. Hoci sa autor v uvedenom článku podrobnejšie nezaobereá otázkami predmetu historického materializmu, teda podľa neho aj marxistickej sociológie, z toho, čo uvádza, možno usúdiť, že ho chápe asi tak, ako sa tento predmet chápe v známej učebnici historického materializmu.

*

Spomínané články o predmete marxistickej sociológie, o jej vzťahu k historickému materializmu, nemôžu nám poskytnúť úplný obraz situácie v tejto problematike v Sovietskom sväze. Domnievame sa, že škála názorov sovietskych filozofov je ešte oveľa pestrejšia, že diskusia odhalí ďalšie možnosti riešenia otázky.

Doterajšia diskusia v Sovietskom sväze a v rade ďalších krajín ukazuje zhodu veľkej časti marxistických filozofov v tom, že väčšiu pozornosť treba venovať konkrétnejmu spoločenskému výskumu, a to bez ohľadu na to, či ho zaraďujú do historického materializmu, alebo do osobitnej marxistickej sociológie. To možno nesporne považovať za jej prvý prínos.